

становлення громадянського суспільства в Україні може відбутися лише за умов консолідації й інституалізації етноконфесійних громад. Причому жодна з церков не може бути державною чи привілейованою. Усталене громадянське суспільство створює активне культурно-етичне поле. Існуючі організації допомагають новим адаптуватись у відповідному культурному середовищі. Важливим чинником дієздатності етнічної групи є її організованість й інституалізація. Найорганізованішими є етноконфесійні групи, в яких один етнос має одну національну церкву: вірмени, євреї, китайці, японці тощо. І на національній і особливо поза зони традиційного розселення певного етносу національна церква має велике значення як організуюча сила. Вона структурує етноконфесійне населення на будь-якій території.

Особливістю в Україні є фактично неподільні територіальні громади етнічних українців і росіян на всій території крім Галичини. Національною церквою для більшості галичан стала греко-католицька. На інших територіях влада поділена між УПЦ, що знаходиться в юрисдикції Московського патріархату й УПЦ КП. Проте жодна з них не спромоглася розділити територіальні громади за церковною ознакою. Судячи з усього, слов'янська єдність – це факт.

Етноконфесійні протиріччя можуть бути каталізатором загострення ситуації в Україні. Це у свою чергу може спричинити протистояння на кшталт протестантів і католиків в Ольстері, чи в колишній Югославії. Західним країнам непотрібні сильні і самостійні слов'янські країни в Європі. Тому, очевидно, наш шлях до ЄС такий надумано ускладнений. В умовах відкритого глобального світу потрібно бути конкурентноздатним. Врешті-решт Україні пора самореалізуватися як країні зі своїми особистими цінностями і стратегічними інтересами, із сильними етноконфесійним структурами.

*Юрій Кальниш**

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ : ХРИСТІЯНСТВО

Українська держава з перших днів свого існування заявила світу про наміри неухильно дотримуватися принципів демократії і права. На першому місці в ієрархії вищих цінностей нашого суспільства стоять людина, її основні права і свободи, людська особистість.

Україна, як суверенна держава, приєдналася і бере участь в основоположних міжнародних угодах з прав людини, захисту свободи віросповідання. Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція захисту прав і свобод людини, основні положення яких знайшли свій відбиток в Конституції України - це суть і орієнтири уявлень про критерії і стандарти прав і свобод громадян. Піднятися до рівнів цих стандартів, забезпечити ефективне функціонування демократичних інститутів, вільну популяцію ідей і інформації - мета і практична політика Української держави.

Прагнення демократичної держави до всебічної гармонізації суспільного життя, зокрема його духовної сфери, ставить пріоритетне завдання якісного наукового забезпечення процесу формування і впровадження державної політики. Особливе місце в системі нових політичних цінностей сучасної України, на шляху її європейської інтеграції посідає християнство. На перший погляд таке твердження може здатися дивним. Як в постатеїстичній світській державі ХХІ ст. релігія може впливати на формування політичної культури і на функціонування політичних інститутів загалом?

Насправді це питання багатопланове. Воно містить у собі низку проблем. Отже, метою нашого дослідження є з'ясування того, якою мірою християнство, як одна з незаперечно найбільших цінностей європейської культури, може вплинути на

* начальник відділу досліджень державної служби та служби в органах місцевого самоврядування Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування УАДУ при Президентові України, кандидат наук з державного управління, магістр богослов'я

формування нової політичної культури Української держави на шляху її інтеграції в європейську спільноту. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що відродження християнських цінностей в сучасній українській політичній культурі сприятиме реалізації європейського вибору України, гармонізації політичного життя, зміцненню основ державності і зрештою побудові розвиненого громадянського суспільства в Україні.

Особливого практичного значення це дослідження набуває на порозі політичної реформи в Україні, одною з найсуттєвіших передумов успішності якої повинно стати підвищення державницької ролі політичних партій. Хоча церква і держава в Україні відокремлені, але християнська доктрина, закарбована в "на щитах" багатьох партій, успішно "працювала" в європейській політичній культурі ХХ ст., вона лишається дієвою і в наш час.

Безумовно і те, що саме християнство в історичному процесі виступає інтегративною культуротворчою ідеологією європейської цивілізації. Особливості розвитку європейських держав і їх національних церков призвели до виникнення в межах християнської релігії різних конфесій. Соціально-політичні доктрини цих конфесій можуть докорінно відрізнятись та попри це їх єднає доктринальна спільність морально-етичних імперативів, заснованих на абсолютному переконанні, що "Бог є Любов". Це переконання й сформований завдяки ньому протягом тисячоліть світогляд, певно є європейськими цінностями. Отже, християнство також є одним з найбільших загальноєвропейських цінностей.

Так, християнство відіграло провідну роль у формуванні європейської культури, зокрема - культури європейської політики. Партії християнського спрямування досі лишаються дієвою силою політичного процесу в Західній Європі. Ці партії набувають відчутної ваги і в країнах Центральної та Східної Європи, що тільки нещодавно, позбувшись прорадянських атеїстичних урядів, вступили до Європейського Союзу. Відродження християнської духовності й культури позначається на євроінтеграційному процесі нових кандидатів до вступу в ЄС. Це питання актуалізується для України.

На сучасному етапі питання релігійного життя і державно-церковних відносин, зокрема ролі церкви в політичному процесі України, висвітлюють в своїх публікаціях провідні вітчизняні релігієзнавці і політологи: В.Бондаренко,¹ П.Яроцький,² А.Колодний,³ В.Сленський,⁴ М.Рибачук,⁵ О.Шуба,⁶ С.Сьомін та інші.

Загальна точка зору державних діячів на роль церкви в українському суспільстві знаходить вираз, насамперед, у виступах Президента України Л.Д.Кучми. Зокрема, він зазначав, що "шлях до духовного відродження нації полягає і через активну, творчу, осмислену підтримку її традицій та релігії".⁷ Президент України вважає, що "Принцип відділення церкви від держави жодною мірою не суперечить і не заважає зміцненню та

¹ Бондаренко В.Д. Становлення громадського суспільства і Церква в Україні // Зб. наук. пр. Християнство: контекст світової історії і культури. – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – 2000. - С. 56-63.

² Яроцький П.Л. Український екуменізм : богословська проблема, вимога часу // Матеріали Всеукраїнського християнського форуму "Плід правди сіється творцями миру". – К., - 1998, - С. 58-66.

³ Колодний А.М. Проблеми і перспективи християнства ХХІ століття // Зб.наук.пр. Християнство: контекст світової історії і культури. – К.: Гнозис, – 2000, - С. 45-56; Колодний А.М., Філіпович Л.О. Релігія в контексті духовного і національного життя незалежної України // Матеріали Першого всеукраїнського християнського конгресу "Примирення – дар Божий, джерело нового життя". – К., - 1999, - С. 69-74.

⁴ Сленський В.С. Релігія, демократизація та суспільний розвиток у посткомуністичному світі і Україна // Матеріали Міжнародної кон-ференції "Релігія і суспільство в Україні: фактори змін". – К., - 1998, - С. 31-47.

⁵ Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. Національне відродження та релігія. – К.: Асоціація "Україно". 1995, - С. 4-13; Рибачук М.Ф. Геополітичний контекст релігійно-політичних процесів // Зб.наук.пр. Християнство: контекст світової історії і культури. – К.: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – 2000, - С. 218-220.

⁶ Шуба О.В. Релігія і політика в українському суспільстві // Матеріали Міжнародної конференції "Релігія і суспільство в Україні: фактори змін". – К., 1998.- С. 60-67.

⁷ Кучма Л.Д. Привітання // Матеріали Всеукраїнського християнського форуму "Плід правди сіється творцями миру". – К.,-1998.– С. 3.

поглибленню їхнього партнерства. І насамперед тому, що здійснювати нам доводиться, звичайно різними, властивими державі і церкві формами та засобами, практично одне стратегічне завдання. На даному етапі це консолідація суспільства, утримання в ньому атмосфери стабільності, порозуміння і злагоди, реальне утвердження християнських і загальнолюдських цінностей”.¹ За роки незалежності держава довела своє неухильне прагнення до співпраці з церквою, всіяко підтримує її служіння, скероване на зміцнення морального здоров'я нації.

Найяскравішими виразниками думки щодо ролі християнства в сучасному українському державотворенні є предстоятелі і керівники церков України.² Їх спільна думка полягає в тому, що без духовних підвалин неможливо створити міцну державу, а історія свідчить, що носіями національної ідеології в європейських країнах були і лишаються християнські церкви. Це твердження доповнюється тезою про необхідність широкого екуменічного діалогу між церквами України і європейських країн.³

Отже, у вітчизняній науковій і політичній думці щодо стану, шляхів і перспектив розвитку державно-церковних відносин детально розгорнуті точки зору, які відповідно обстоюють діячі держави та діячі церкви. Однак, питання впливу християнської церкви, її ідеологічної доктрини і традицій на формування нової політичної культури України в контексті її європейської інтеграції широкого висвітлення ще не набули.

Важливим критерієм демократизації суспільства є свобода світогляду і віросповідань, оскільки людина історично ідентифікує себе не лише за індивідуальними, статевими, родовими, етнічними, культурними, моральними, державними, національними, а й за релігійними ознаками. Не перебільшуючи можна зазначити, що без релігії унеможлиблюється відродження нації в усьому спектрі її суспільно-політичного існування. Отже, українцям треба спиратися на релігійні традиції, що вкорінені в історичних формах буття і духовності українства.

Хоча, лише на підставі статистики стверджувати, що в Україні релігійне відродження набуває ознак ренесансу передчасно. Сучасне релігійне відродження скоріше характеризується як напівсекулярний процес, у ході якого здійснюється деміфологізація і дедогматизація атеїстичної свідомості. Такий процес йде в загальному руслі демократичних перетворень, в якому старі догматичні форми свідомості не перероджуються, а ніби співіснують з духовною розкріпаченістю і політичною свободою.

Великою проблемою на шляху релігійного відродження стають міжконфесійні суперечки, як наслідок антирелігійної політики недавніх часів. Позитивні процеси демократизації українського суспільства, державно-національне та духовно-культурне відродження проявили і загострили проблеми минулого, раніше знівельовані тоталітарною владою: політичні, національні, канонічні і побутові причини міжцерковних чвар. У кожній з українських православних церков, як і у політиків, є свої аргументи,

¹ Кучма Л.Д. Світлий ювілей християнства // Зб.наук.пр. Християнство: контекст світової історії і культури. – К.: Гнозис, 2000.– С. 8.

² Гузар Любомир. Виступ // Матеріали Першого всеукраїнського християнського конгресу “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”.– К.- 1999.- С. 10-12; Димитрій (Ярема). Доповідь // Матеріали Першого всеукраїнського християнського конгресу “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”. – К., 1999.- С. 8-10; Лазарь (Швец). Общность традиций церкви и медицины // Материалы международной научно-практической духовно-светской конференции “Аще возможно, будьте в мире со всеми...”. – Запорожье, - 1997.- Том 2.- С. 32-42; Федор (Гаюн). Участие церкви в вопросах занятости населения // Материалы международной научно-практической духовно-светской конференции “Аще возможно, будьте в мире со всеми...”.– Запорожье, 1997.- Т.2.- С.75–81; Філарет (Денисенко). Доповідь // Матеріали Першого Всеукраїнського християнського конгресу “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”.– К, 1999.- С. 12-37 та ін.

³ Огульчанський Богдан. Педагогічна концепція православної школи // Матеріали третьої міжнародної церковно-світської конференції “Україна на порозі третього тисячоліття”. – Львів-Тернопіль.: Вид.Св.Успенської Почаївської Лаври, - 1998. – С. 145–146; Ожійський Ігор. УГКЦ в Україні і екуменістичні питання // Матеріали Міжнародної конференції “Релігія і суспільство в Україні: фактори змін”. – К, - 1998, - С.136; Проблеми християнського діалогу в сучасній Україні. Звіт про роботу секції // Матеріали Першого всеукраїнського християнського конгресу “Примирення – дар Божий, джерело нового життя”. – К., - 1999, - С. 131-132.

сутність яких викликана, насамперед, розбіжністю в розумінні понять: “канонічність” і “автокефалія”. Однак на практиці під впливом політичних сил, вони займають оновлено-імперську або ізоляціоністсько-автономістську позицію.

Дуже ефективно використовують розкол в українському православ'ї всякого роду зовнішні сили, намагаючись, у звільнену таким чином ідеологічну нішу, протягнути непритаманний українській, та й загалом західноєвропейській свідомості неопротестанський або псевдосхідний способи життя. Широкомасштабний наступ на Україну нетрадиційних культів, хоча і співпадає в часі з процесом національно-релігійного відродження, є однак, ознакою і наслідком кризового стану в ідеологічному, зокрема релігійному, середовищі. На цьому фоні ідея про утворення в Україні єдиної Помісної православної церкви здається утопічною. Щоправда в майбутньому, за умов зміцнення державного суверенітету України, вирішення цього питання буде дедалі актуалізуватися.

Системи державно-церковних відносин в Україні в своїх основних рисах являє філософію взаємодії цих спільних інститутів, що базуються на цінностях, які безумовно визнають і поважають всі люди доброї волі. Цими цінностями є свобода совісті і віросповідання, право не тільки сповідувати будь-яку релігію, але й вільно виражати, самотійно або спільно з іншими свої релігійні почуття, діяти відповідно своїх релігійних переконань, або не сповідувати ніякої релігії. Кожній людині гарантується рівність перед законом незалежно від її релігійних переконань, а межі релігійної свободи чітко встановлюються лише законом і лише в інтересах захисту життя і здоров'я громадян і суспільного порядку. Держава зобов'язується поважати внутрішні настанови релігійних організацій, гарантує невтручання в їх внутрішні справи.

Однак втілення цих принципів на практиці інколи вказує наскільки різне їх усвідомлення в суспільстві і наскільки малоефективними можуть виявитися постатейстичне законодавство при вирішенні конкретних питань, що виникають на релігійному ґрунті. Це законодавство приймалося на романтичній хвилі початку 90-х років, коли розкріпачення церкви, звільнення її від пут тоталітаризму вдавалися питаннями першочерговими, безумовно пріоритетними по відношенню до окремих питань, що могли виникнути між державою та релігійними інститутами, а також між різними релігійними організаціями. Однак продекларований закон потребує ще й вироблення дієвих механізмів його реалізації, правові проблеми гармонізації державно-церковних відносин вимагають і розвитку різних сфер публічного і цивільного права, вдосконалення судової системи, підвищення ефективності роботи виконавчої влади і політичної системи загалом.

Важливо зазначити, що навіть з базових питань, розуміння деяких основоположних принципів державно-церковних відносин в країнах Західної Європи поки що відрізняється від постатейстичних країн. Тут, перш за все, йдеться про розділення церкви і держави, на відміну від зафіксованого в конституціях Російської Федерації і України відокремлення церкви і держави. Очевидно, що в першому випадку підкреслюється рівноправність суб'єктів державно-церковних відносин, а не суб'єкт - об'єктний характер їх взаємодії. Для більшості східноєвропейських систем таке розділення означає певною мірою автономію держави і церкви в сферах, що належать до їх виключної компетенції. Це розділення не має на увазі відсутність співробітництва, взаємодопомоги і взаємопідтримки в державно-церковних відносинах, на відміну від положення, коли ці два суспільні інститути не мають нічого спільного.

В постатейстичних суспільствах часто, однак, відчувається вплив антагоністичного типу відділення церкви від держави, що відкидає можливість партнерства між цими інститутами. Відносини між ними часто розглядаються як односторонній процес впливу держави на церкву, використання її для реалізації тих чи інших політичних проектів. Між тим, церква вийшла із багаторічного протистояння з тоталітарно-атеїстичним режимом послабленою, витісненою з багатьох сфер притаманної їй діяльності. Тому вона всебічно потребує допомоги держави і суспільства. Останні, в свою чергу, також потребують допомоги церква, яка спроможна відіграти істотну роль в подоланні тяжких наслідків

тоталітаризму.

Інший блок проблем, що вимагають невідкладного врегулювання, пов'язаний з історичними особливостями розвитку Української держави як країни тисячолітньої християнської культури, де політична нація сформувалася навколо одного етнічного ядра, а одній (рідше - двом) церкві належить особлива роль в історичному процесі. Більшість цих церков після десятиріч жорстоких обмежень вимушеної селекції духовенства і єпископату, об'єктивно не в змозі адекватно реагувати на вимоги часу і конкурувати з релігійними організаціями, що мають сильний місіонерський корпус, надійне фінансування, досвід прозелітизму і сучасної комунікації.

Такий стан речей викликає побоювання не тільки церковних ієрархів, а і усієї національно свідомої громадськості, щодо зміни культурного обличчя і конфесійної конфігурації країни. В свою чергу, ці суспільні і церковні побоювання стимулюють, насамперед з боку законодавства і виконавчої влади, акції заборонного характеру. Але подібний вектор врегулювання є не лише малоефективним, з точки зору збереження і розвитку власної духовно-культурної традиції, яку навряд чи можна закріпити при допомозі заборони нових традицій, але є і досить сумнівний, з точки зору міжнародних правових документів. Очевидно, західноєвропейські системи можуть виявитися досить корисними для конструктивного вирішення цього питання.

Зрозуміло, що Україні доведеться виконувати велику самостійну роботу по вдосконаленню системи державно-церковних відносин, співвідносячись не лише із світовим досвідом і демократичними принципами, але і власними традиціями, інтересами своїх громадян і держави, оскільки розвиток соціальних організмів постійно ставить на порядок денний все нові й нові питання.

Подоланню кризи релігійного відродження в Україні могли б сприяти християнські, насамперед - християнсько-демократичні партії. Однак цей рух ще не набув належного поширення, тим більше, що і він відзначається певними розбіжностями в орієнтації і формах діяльності цих партій. Напередодні парламентських виборів 1998 р. в християнсько-демократичному русі відбулося кілька розколів, викликаних не стільки ідеологічними, скільки особистісними протиріччями лідерів, що призвело до утворення ряду партій: Християнсько-демократична партія України, Українська християнсько-демократична партія, Українська республіканська християнська партія, Християнсько-народний союз, Об'єднання християн України тощо. Яскраво вираженої християнської ідеології ці партії не несуть, окрім хіба що декларативних. Політичні концепції цих партій розмиті, хоча всі вони орієнтуються на традиційну західну християнську демократію.

За своїми статутними положеннями християнсько-демократичні партії об'єднують віруючих різних конфесій, а також невіруючих, які поділяють християнські погляди. Однак, потенційного електорату, церковної бази, головним чином з числа православних, які традиційно відзначаються цезарепапізмом, у партій нема. Українських протестантів (крім представників деяких харизматичних напрямів, яким притаманна політична активність), взагалі не цікавить політика, оскільки їх свідомість більшою мірою спрямована на особистісні мотиви і сакральні переживання.

В західноєвропейських країнах християнські партії складають переважно консервативне і правоцентристське кола політичної системи. Їх врядування традиційно асоціюється з соціально-політичною стабільністю. Політичну підтримку ці партії знаходять переважно у національно свідомих прошарках середнього класу. В Україні формування середнього класу тільки но починається. Отже, навіть якщо сумарно скласти всі сили християнської орієнтації, які представлені у Верховній Раді України, вони не наберуть 4 відсотків. Це свідчить про те, що партії християнської орієнтації поки не здатні впливати на розв'язання проблем і завдань, які стоять перед суспільством.

Тільки консолідуючись, виробивши загальноприйнятну для всіх християн соціальну платформу, християнсько-демократичні партії стануть спроможними зробити по справжньому вагомий внесок в духовно-релігійне і національне відродження України. Такою платформою, наприклад, може стати ідея єврохристиянського єднання демократичних сил, впровадження моральних імперативів і етичних норм в нову

політичну культуру українського суспільства тощо.

Однак, з огляду на вищевикладене, доводиться констатувати, що релігійне, насамперед християнське, відродження в Україні ще не набуло того масштабу і глибини, на яке сподівалися національно свідомі громадяни ще на початку українського державотворчого процесу. Воно, звичайно, відбувається, але у дещо спотвореній формі. Ця деформація стала наслідком не лише атеїстичного минулого, а й неврегульованості державно-церковних відносин, прямого втручання політиків в церковне життя і загальної кризи в українському суспільстві.

Вихід з цього становища полягає в розробленні механізмів усвідомлення широкими верствами суспільства, а, насамперед, його політично активною частиною, справжньої духовної вагомості християнства як цінності загальнолюдської, європейської і національної та, з одного боку, неприпустимості привнесення політичного фактору в релігійно-церковне життя суспільства, з іншого - на необхідності органічного вживлення доктрини людинолюбства й християнських морально-етичних норм в сучасну політичну культуру України.

Вирішальне значення при цьому надається зваженості і толерантності у формуванні і проведенні державної політики України щодо релігії та церкви й усвідомленні лідерами церков тої визначної ролі яку може відіграти християнство в сучасному українському державотворчому процесі на шляху до європейської спільноти. Нова стратегія взаємної підтримки і відповідальності між релігійними інституціями, державою і суспільством передбачає одночасне розв'язання низки проблем, що ускладнюють сьогодні нормальний розвиток державно-церковних та міжцерковних відносин.

Особливу роль у цьому процесі може відіграти Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, яка вже неодноразово демонструвала свій значний потенціал вирішення найскладніших питань на царині релігійного життя.

*Володимир Савельєв, прот.**

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА ЦЕРКВА»

З самого початку свого існування християнська Церква сповідувала догмат про те, що онтологічно (за своєю сутністю) вона єдина. І тому намагання розірвати на частини Христовий хітон завжди сурово засуджувалось соборним розумом, не зважаючи на політичні чи націоналістичні амбіції «сильних» і «мудрих» світу цього.

Універсальний характер Церкви найбільш точно виразив східний отець VII ст. преп. Максим Сповідник, коли писав: «Чоловіки, жінки, діти, глибоко розділені щодо раси, народу, мови, способу життя, праці, науки, звання, багатства... усіх їх Церква відтворює в Дусі... Всі одержують від неї єдину природу, невіддільну руйнації, природу, на яку не впливають численні й глибокі відмінності, якими люди відрізняються один від одного... У ній ніхто зовсім не відокремлений від загального, усі ніби розчиняються один в одному простою і нероздільною силою віри».¹ Очевидно, що церковна єдність будь-якого «народу забезпечується не національною, культурною чи мовною спільністю, а вірою у Христа і Хрещенням».²

Нерозуміння чи ігнорування цих фундаментальних засад церковного життя політиками і тими людьми, які в часи незалежності України долучилися до Православ'я, призвело до спотворення еклезіологічної свідомості останніх і, в результаті, до церковних розколів та релігійних протистоянь. Примітивність суджень деяких сучасних християн в сфері такого питання як «Церква і нація» може бути продемонстрована на конкретному

* протоієрей УПЦ.

¹ Цит. за: Основи соціальної концепції Української православної Церкви. – К., 2002. – С. 3.

² Там само. – С.6.